

Радослав РАСПОПОВИЋ

ВЛАДИКА ВАСИЛИЈЕ ПЕТРОВИЋ И ПРЕСЕЉАВАЊЕ
ЦРНОГОРАЦА У РУСИЈУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 18. ВИЈЕКА

Пресељавање Црногораца у Русију од успостављања политичких веза између двије земље 1711. све до мисија владике Василија на руском двору није имало организован карактер. Предметом званичних политичких разговора постало је у вријеме када је руска влада, пресељеничком политиком, тј. примањем народа из јужнословенских земаља у руско поданство и службу, већ увелико настојала да освоји и насели јужне крајеве Русије, рјешавајући тиме нека од својих унутрашњих питања и истовремено јачајући међународну позицију земље.¹ Ово питање је непосредно покренуто приликом прве посјете владике Василија Петрограду (1752–1753), а било много наглашеније приликом друге мисије црногорског митрополита руском двору (1757–1758).

I

Задачи прве посјете владике Василија Русији били су утврђени у писменим препорукама различитим политичким личностима: канцелару А. П. Бестужеву-Рјумину, Колегији иностраних дјела, хетману Мале Русије Кирилу Георгијевичу Разумовском, које је у име «главара и сердара опшчества црногорског» потписао владика Сава.² Тицали су се политичке подршке и заштите и одговарајуће матери-

¹ Организован рад на пресељавању словенског становништва у Русију започет је у вријеме Петра I. Године 1723. он је издао посебан указ да би подстакао Србе и војна лица православне вјере да се преселе у Русију. Свакако је тачна оцјена П. Рудјакова да је за вријеме Петра I «Русија направила један од првих и, можда, најуспешнијих и најодлучнијих корака на путу преласка из ‘обичне’ државе у империју». За вријеме његове владавине у Русију су се досељавали: «Јермени, Грузини, припадници читавог низа других нација и народности». Видјети: Павел Рудјаков, *Сеоба Срба у Русију у 18. веку*, Београд 1995, 11; Н. И. Хитрова, *Черногорцы в России во второй половине XVIII в.*; Југословенске земље и Русија у 18. веку, Београд, САНУ, 1986, 55–73. Миомир Дашић, *Исељавање Црногораца у Руско царство до краја педесетих година 18. вијека*, Гласник Одјељења друштвених наука бр. 15, Подгорица 2003, 7–49.

² Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. Сношения России с Черногорией 1751–1755, д. 6, л. 22. Глигор Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и*

јалне помоћи Црној Гори «како би се могла одржати њена слобода». Заузврат потврђивана је приврженост и вјерност Русији и спремност да се увијек, као и 1711. године, пролије крв за сверуску империју.³

Тражена политичка подршка подразумијевала је пријем Црне Горе под покровитељство Русије, односно њено извлачење, као слободне и независне земље, никад покорене од Турака, из састава Османске империје и претварање у покрајину, односно провинцију, под покровитељством и управом Руске царевине. Материјални захтјеви односили су се на реализацију одлуке донијете још у вријеме Петра I о помоћи цркви, те побољшавање услова за живот становништва, пружањем помоћи ради рјешавања просвјетних⁴ и других питања, уз организовање и издржавање војске итд.

Приликом разматрања молби из Црне Горе руски званичници су много већу пажњу посветили питањима која нису била политичке природе, сматрајући да због спољнополитичких разлога, на једној, и значаја Русије за духовни и свјетовни живот Црногораца, на другој страни, много већу пажњу треба посветити пружању материјалне помоћи, прије свега цркви, и тим путем одржавати свој утицај у њој. Ипак, и поред реченог начелног става, када су црногорске представке расправљане, у извјештај Колегије иностраних дјела унијет је закључак да се «ради заштите Црне Горе од турског султана» у случају потребе «у корист црногорског народа код Отоманске порте заштита учини».⁵ Упорношћу владике Василија руска влада је усвојени политички став ускоро и реализовала. Због тешке ситуације у којој се налазила Црна Гора усљед очекиваног турског напада, још током владичиног боравка у Русији, преко својих дипломатских представника у Цариграду и Венецији царска влада је први пут званично иступила у заштиту Црне Горе.⁶ Тиме је фактички прихваћена нека врста покровитељства над Црном Гором, тј. показана спремност да

његово доба 1740–1766, Београд 1978, 101; Марко Драговић, *Материјал за историју Црне Горе*, Споменик СКА, XXV, 9–11.

³ М. Драговић, *Материјали за историју Црне Горе*, Споменик СКА, XX, 9–10.

⁴ Молбу за пружање помоћи за «неке потребе», поред осталог за подизање школа у Црној Гори, даривање књига и црквене одјеће, владика Василије је упутио још током пута за Русију, пошто је са својом малом свитом (у којој је био сердар Станиша Радоњић) стигао у Беч. И у каснијим обраћањима, и у писму Јелисавети Петровној (написаном не раније од 18. јула 1752) истицано је да се «наш народ црногорски мада храбар», будући «лишен школског образовања», не може «научити писмености и увелико у томе оскудијева». Пошто је Митрополија, односно «резиденција наша», била сиромашна, није могла од своје имовине оснивати школе. Василије је зато молио да се од императорске помоћи у «нашем крају» за прво вријеме оснују словенске мале школе, а затим да се они који у тим школама буду учени шаљу ради бољег црквеног и војног образовања у Русију. У писму је још тражена материјална награда за «наше опшчество», те да се «катедрални манастир» обезбиједи новчаном помоћи и књигама за девет година према раније донесеним граматама. *Политические и культурные отношения России с югословянскими землями в XVIII в.*, Москва 1984, 163–164.

⁵ Исто, 196.

⁶ Исто, 204.

се она заштити од «султана турског и његове воље». То је свакако био велики политички успјех владике Василија.⁷

О свим важним одлукама по црногорским захтјевима била је састављена посебна грамата, датирана 8/19. маја 1754, намијењена црногорском народу.⁸

Мада у поменутој царској грамату није било питања пресељавања Црногораца у Русију, у извјештају Колегије иностраних дјела од 8/19. марта 1754. године, оно је посебно споменуто. Захтјев овакве врсте није се налазио ни у писменим препорукама које је Василије са собом донио из Црне Горе. То питање је, у ствари, првобитно покренуто са руске стране. У свом обраћању Јелисавети Петровној од 27. јула/7. августа 1752. М. П. Бестужев-Рјумин, говорећи о томе да је Василијеву свиту по доласку у Беч снабдио писменим препорукама за кијевског генерал-губернатора, додаје да их је испитао може ли од тамошњег народа добити довољан број људи за службу и «вјерно поданство» императорском величанству, који би се населили у Новој Србији.⁹

Значајно је да је о могућности пресељења Црногораца у Русију разговарано у вријеме када је због масовног исељавања Срба из аустријских земаља, како је то 12/23. септембра 1752. јављао руски дипломатски представник у Бечу гроф Кајзерлинг, бечка влада тражила да се ограничи сеоба Срба из Аустрије у Русију, а он сам у свом извјештају предлагао да се са пребацивањем престане јер би то могло да искомпликује односе Беча и Петрограда.¹⁰

Идеју о пресељењу Црногораца владика Василије је безрезервно прихватио и по доласку у Петроград унио у молбу коју је предао руској царици Јелисавети Петровној, обећавши да ће ако то «њеном величанству буде угодно», са «тамошњим главарима савјетовати народ црногорски» да се са својим фамилијама пресели у Русију. Молио је да се предложи ћесару и Млетачкој републици да допусте Црногорцима исељеницима да могу слободно прећи кроз њихове земље «и да се састави нарочита комисија, која ће се старати о томе и извршити сеобу».¹¹ То је истицао

⁷ Василијев главни захтјев да се посебном граматом објави да црногорски принципат никоме није потчињен осим руској царици и да се укључи у њену царску титулу ријешен је тако што је одлучено да он причека док се не утврди на којој основи «поменути црногорски народ» њеном императорском величанству хоће да буде потчињен и док о томе не испостави формални захтјев. *Политические и культурные отношения России...*, 196.

⁸ Након што је са садржајем грамате упознат народ у Црној Гори, «главари, сердари, војводе, кнежеви, капетани и све 'опшчество' црногорско, зетско и брдско», у одговору императорици, поред исказане захвалности, молили су да се «герцогство црногорско» укључи у руску заштиту и добије годишњу субвенцију потребну за оснивање школа на Цетињу, у Мајинама и Медуну, те да му се пружи дипломатска заштита пред Портом и Сенатом венецијанским. – *Политические и культурные отношения России...* 199–200; Душан Вуксан, *Преписка митрополита Василија, митрополита Саве и црногорских глаvara 1752–1759*, Споменик СКА, LXXXVIII, Београд, 1938, 23–25. О школама у Црној Гори видјети: Милан Костић, *Школе у Црној Гори од најстаријих времена до данашњег доба*, Панчево 1876, 1–233.

⁹ *Политические и культурные отношения России...*, 162.

¹⁰ Исто, 168.

¹¹ Ј. Томић, *Црногорски митрополит Василије Петровић и покушај емиграције Црногораца*

као услов да би код црногорских главара могао покренути питање њиховог пресељења у Русију. Према «Биљешци Колегије иностраних дјела о позицији руске владе у вези са молбом из Црне Горе...» од 8/19. марта 1754. руска царица је с благонаклоношћу примила «предлог и обећање» владике Василија. Према истом документу, императорица је послове на пресељењу повјерила владици, очекујући да он због «показане милости од стране њеног императорског височанства» и његове «ревности према руском двору», неће пропустити да у овим пословима «најбоље начине користи». Било му је признато право да исељеницима који ступају у војну службу даје потврде «о народној припадности и достојанству».¹² Тиме је остварен још један од Василијевих захтјева да се «не злоупотребљава име црногорско», односно да се спријечи да се други досељеници издају за Црногорце и тиме стичу «част и достојанство» које они имају у Русији.¹³ Радило се, у ствари, о једној варијанти заступања главне идеје на којој је Василије градио цјелокупан концепт свог политичког дјеловања у Русији, тј. да су Црногорци «слободан народ» независан од османске државе и да им, сходно том статусу, припадају права која имају и други слободни народи. Борећи се да докаже «да су само Црногорци достојни руске пажње» и покровитељства, он је, у ствари, настојао да истакне одлучујућу позицију Црне Горе у борби српског народа и других балканских народа против османске власти.¹⁴

Да би охрабрила пресељавање Црногораца у Русију, руска царица је, према «Биљешци Колегије иностраних дјела...», свемилостиво обећала да ће им за указане заслуге Руској империји у војним стварима додјељивати пензије, а они који дођу са фамилијама у Русију биће «посебном њеном милошћу награђени».¹⁵

Почетком 1754. већ су били начињени и први конкретни кораци на организовању послова на пресељавању Црногораца у Русију. Војна колегија је одредила мајора Стевана (Јовановића) Петровића да сакупи у Црној Гори неколико стотина људи, ради комплетирања хусарских пукова. За то му је 31. јануара / 11. фебруара 1754. године издат пасош за путовање из Русије у Црну Гору. У његовој пратњи била су четири унтер-официра, за која је такође тражен слободан пролаз кроз земље «римске императорице и краљице венгро-богемске»¹⁶ до Црне Горе. Тамо се, према извјештајима који су стизали, на турској граници «у разним дистриктима» налазило 500–600 особа спремних за пресељење. Они су се, међутим, плашили поласка из бојазни да ће бити задржани у Мађарској. Због тога је, према пројекту

у Русију 1754–1757 г.; Глас СКА, ХСХИ, Сарајево 1920, 225; А. П. Бажова, *Русско-југо-славјанские отношения во второй половине XVIII в.*, Москва 1982, 130–134.

¹² *Политические и культурные отношения России...*, 196.

¹³ За разлику од оваквог захтјева владике Василија, у ситуацији када пресељавање Црногораца буде запало у кризу, он неће инсистирати на томе да други исељеници с подручја Балкана не одлазе у Русију под именом Црногораца. Тада се, напротив, таква могућност појавила као начин да се обезбиједи потребан број пресељеника у Руску царевину.

¹⁴ Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1766*, 108. «Василије је, према политичкој потреби, Црногорце сматрао интегралним дијелом српског народа и још чешће као посебност међу њима.»

¹⁵ *Политические и культурные отношения России...*, 197.

¹⁶ Исто, 195.

рескрипта руске царице Јелисавете Петровне дипломатском представнику у Бечу грофу Кајзерлингу, требало да он сарађује с Петровићем и да обезбиједи несметан пролаз пресељеника преко територије Аустрије.

Ради рјешења питања пресељења Црногораца, у Русији је била образована посебна «црногорска комисија». Њени задаци и начин рада били су прилично прецизно разрађени. Између осталог, послје разматрања неколико предложених пројеката било је одлучено да Црногорци и њима сусједни народи треба да иду копненим путем преко Беча и Кијева у групама од по сто људи.¹⁷ Њихово тајно пребацивање требало је да организују С. Ј. Пучков, С. Петровић, С. Пишчевић. Било је ријешено да се Црногорци пошаљу у Оренбург на ријеци Уралу и распореде у утврђења Оренбуршке губерније: Мосулска, Красносамарска, Борска и Јелшанска. Средишно подручје на коме је требало да буду насељавани било је на ријеци Моче, између ријека Самаре и Великог Иргиза. Намјера је била да се овдје досели 6.800 коњаника и 136.000 војника, пјешака. За њих је у ратним временима као и у Новој Србији и Славеносрбији¹⁸ предвиђана плата од 32 рубље и 42 копејке.¹⁹

У јануару 1754, посредством грофа Кајзерлинга, руска влада је затражила од Беча дозволу за слободан пролаз Црногораца кроз аустријске територије. Мада није дозвољавала исељавање словенског становништва са својих територија, бечка влада је позитивно одговорила на захтјев о слободном пролазу Црногораца јер се, како је казано, радило о слободном народу. Услов је био да исељеници за собом не позивају Србе из Далмације.

Током 1754. у Кијев, «а затим преко Москве у Оренбург дошли су представници познатијих црногорских фамилија: Н. Петровић – рођак црногорског митрополита, Р. Пламенац..., С. Вукотић, Г. Радоњић ...».²⁰ Међу онима који су стигли у Русију били су и «М. Томановић, племић Катунске нахије, каснији секретар Шћепана Малог, свештеник Теодосије Мркојевић, каснији изасланик Шћепана Малог у Русији».²¹ Док су се «породице Јездимировића, Вукотића, Кнежевића, Тврдића, Ивановића, Рашића, чешће од других сретале у списку Црногораца упућених у Оренбуршке степе».²²

До застоја на пресељеничким пословима дошло је са ескалацијом кризе у црногорско-турским односима 1755–1756, што је након владичиног повратка у земљу довело и до рата са Турском 1756–1757.

¹⁷ Бажова А. П., *Русско-југословјанские отношения во второй половине XVIII в.*, 130–134.

¹⁸ Нова Србија и Славјаносрбија су граничне области у средишњој и источној Украјини основане 1752, односно 1753. године указима царице Јелисавете Петровне. Биле су насељене српским досељеницима-граничарима из Поморишке и Потиске границе. Заповједник Нове Србије био је генерал-мајор Јован Хорват, док је у Славјаносрбији простором око Лугана управљао Иван Шевић, а око Бахмута Рајко Прерадовић. Обје граничне области биле су укинуте царским указом 1764. Павел Рудяков, «*В службу и вечное поданство...*», *Сербские поселения Новая Сербия и Славяносербия на украинских землях (1751–1764)* Киев 2001, 40–61.

¹⁹ Исто, 131.

²⁰ Исто, 134.

²¹ Исто.

²² Исто.

II

Црногорско-турски ратни сукоб значајно је утицао на започето пресељавање Црногораца у Русију. За његово избијање у доброј мјери заслужан је и сам владика Василије. Охрабрен добрим политичким резултатима своје мисије, уканим почастима и одобреним износима материјалне помоћи, с њему својственим самопоуздањем и убијеђеношћу у потребу непомирљиве борбе против Турака, владика Василије је по повратку у Црну Гору увјеравао о сазрелости услова да се уз помоћ царске владе раскину односи с Турцима. Одбијање споразума о плаћању харача босанском везиру, на који је већ био пристао владика Сава, представљао је први корак у том правцу. Као реакција на његово предузимање услиједила је одлука турских власти о казненој експедицији која је уводила Црну Гору у ратни сукоб. Тога је био свјестан и владика Василије. Због тога се он већ од маја 1755. обратио руском резиденту у Цариграду са захтјевима да спријечи турски ратни поход на Црну Гору.

Но, и поред званичне интервенције Русије према дворовима сусједних држава ради заштите интереса Црне Горе, ратни сукоб се није могао избјећи. Мада је извршио све војноорганизационе припреме за рат, укључујући и именовање гувернадуре Станислава Радоњића за команданта Црне Горе, владика Василије, ипак, у њему није учествовао. Умјесто тога у ноћи 11/22. новембра 1756, у друштву с Теодосијем Мркојевићем, напустио је Црну Гору.²³

Владика Василије је крајем 1756. стигао у Ријеку. Одатле се многим дописима почео обраћати високим личностима на руском двору, а одржавао је везе и са гувернадуром Радоњићем у Црној Гори. Из Црне Горе је извијештен о резултатима борбе вођене с Турцима, о току ратних операција и заплијењеним војним трофејима. Како су, пак, ратна дејства ускоро престала, Василије је у наставку свог боравка у Ријечи главну активност посветио пресељавању Црногораца у Русију.²⁴

Средином јануара (10/22) Василије се, тим поводом, обратио гувернадуру Станку Радоњићу. Навео је да су у вријеме када је он стигао у Ријеку у Трсту већ боравили руски официри Стефан Јустинович Пучков и Стеван Петровић (Шаровић), које је Војна колегија одредила као чланове комисије за рад на пресељавању Црногораца у Русију. Василије се прикључио том послу. Извјештавајући Радоњића да ће Стеван Петровић с два аустријска брода и с Теодосијем Мркојевићем доћи у Црну Гору, молио је да се поступи по царској инструкцији, коју ће он донијети, јер је њен садржај сматрао јако повољним. Према његовој интерпретацији, царским указом Црногорци су могли бити потпуно задовољни, јер су дочекали да добију: «1) пук ваш у руској империји ...; 2) да се обнови ваш принципат црногорски; 3) да дођете ви главари, с људима који ће бити у пуку, а ви са мношвом за имбашадуре».²⁵

²³ Будући противан ратничком моралу и витештву Црногораца, његов поступак су савременици оцјењивали кукавичким. Међу историчарима су о томе изрицани различити судови, од оних да је неопростиво што је напустио земљу «када се смртна опасност надвила над Црном Гором», до других да је «одлазак из земље за њега био једини разуман корак, врло промишљен и успјешно изведен». Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1766*, 112.

²⁴ АВПРИ, Сношения России с Сербией 1756–1757, д. 2, л. 150–155 и д. 3, л. 9.

²⁵ А. Александров, *Материјали и неке истраживања по историји Черногорци, Козань 897*, 22–25.

Руска влада је заиста била предузела обимне припреме за сеобу Црногораца и због тога је Шаровић с Пучковим дошао у Трст. За прихват пресељеника на турској граници у Срему био је одређен Симеон Пишчевић.

Посао на пресељавању није се, међутим, повољно одвијао. Осим неодлучности самих Црногораца око пресељења, на то су утицале и друге околности. Сметње је чинила Венеција јер су Филип Шаровић, синовац мајора Шаровића, и Теодосије Мркојевић за пресељење у Русију успјели да добију пристанак већег броја људи, не само из Црне Горе већ и Грбља, Паштровића и Херцеговине. Млетачка република предузела је мјере и у циљу забране одвођења њених поданика. Генерални провидур Алвизе Контарини издао је проглас «којим се под пријетњом смртне казне забрањује млетачким поданицима ступање у војну службу страних владара».²⁶ Активности млетачких власти изазвале су раскол и пометњу у црногорским редовима. Када су «два најављена брода под аустријском заставом» с мајором Шаровићем упловила «крајем јула у воде Будве», настао је нежељени обрт. Иако је Шаровић успио да личним ангажовањем или поткупљивањем за пресељење придобије и на збору у Мајинама окупи 600 људи, цијела акција је због интервенције попа Ђурашковића пропала. Он је путницима спремним да отпутују у Русију одржао говор оптужујући Стевана Шаровића и Станислава Радоњића као потпаљиваче који тргују Црногорцима. То је поколебало окупљени народ, па је највећи дио одустао од пута за Русију.

Према млетачким подацима које наводи Глигор Станојевић, «на бродове се није укрцало више од 140 лица међу којима је било и шест млетачких поданика».²⁷ И митрополит Василије у већ цитираном писму А. П. Бестужеву-Рјумину из децембра 1757. године потврђује слабе резултате Шаровићеве мисије, наводећи да «иако се на броду могло доста људи смјестити прихватио је свега неколико главарских синова».²⁸ Према истом извјештају, с пресељеницима су отпутовали и главари које је Василије у ранијем писму назначио.

Након што су дошли у Ријеку (и ту провели 42 дана у карантину), путници за Русију раздвојили су се у двије групе. Василије се с Теодосијем Мркојевићем и главарима који су дошли из Црне Горе преко Беча упутио ка Русији. Исељеници са Шаровићем на челу наставили су другим правцем. Преко Хрватске и Угарске стигли су у Минск, гдје су се састали с Василијевом групом и заједно наставили пут до Кијева.²⁹

²⁶ Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1766*, 148.

²⁷ Исто, 149.

²⁸ Позивајући се на млетачке изворе из задарског архива, Г. Станојевић говори о доласку у Црну Гору два аустријска брода. У писму из децембра 1757. митрополит Василије обавјештавао је о томе другачије. Он, наиме, истиче да је морао о сопственом трошку да пошаље свог племеника мајора Стевана Петровића у Црну Гору. Осим тога, «ни на који начин и ни по коју цијену» није могао добити брод. «Цесарци» своје бродове нијесу дали, а од Млечана, будући да «једнако и непрестално мржњу против нас шире и неприлике праве», то се није могло ни очекивати. На крају је успио да од «напуљске стране» добије један брод по високој цијени, који је отишао у Црну Гору. АВПРИ, Сношения России с Сербией 1757, д. 6, л. 27–28.

²⁹ Ј. Томић, *Црногорски митрополит Василије Петровић и покушаји емиграције Црногораца у Русију 1754–1757*, 264–265.

И поред слабог почетка и изостанка очекиваног већег утицаја владике Василија, посао на пресељавању Црногораца у Русију настављен је и током наредних година. Заслуге за то припадају руској влади, односно прије свега раду Црногорске комисије коју је она формирала. Према подацима садржаним у сачуваним архивским документима, у периоду 1756–1759. у Русију се из Црне Горе и са источне обале Јадрана преселило 1499 људи. Да ли су сви међу њима били Црногорци није могуће прецизно утврдити. Према «Извјештају о Црногорцима, тј. о томе којих година и у ком броју су у Русију доведени, колико је новца из државне благајне на њих утрошено, гдје су били насељени...», тај број је током четири наведене године био веома неуједначен.

Године 1756. преко Кијева је доведено 86 људи оба пола и 13 малољетне дјеце. Они су упућени и насељени у Оренбургу. Наредне, 1757. године, такође преко Кијева, пристигло је 105 мушкараца и 56 жена и дјеце. Сви заједно, укупно 161 лице, упућени су у Оренбург.

Вјероватно због релативно малог броја лица која су се досељавала из Црне Горе током 1757. промијењен је план њиховог насељавања, односно, као што ћемо у наставку видјети, одустало се од идеје о формирању посебног црногорског пука. Због тога наредна група која је те године пристигла преко Кијева, од 152 Црногорца и 10 малољетних особа, није упућена у Оренбург³⁰ већ у Москву у канцеларију Војне колегије ради даљег опредјељивања у посебан ескадрон при руској војсци. Пристигла малољетна лица послата су на школовање на Московски универзитет.

Најбројније досељавање, према овом Извјештају, организовано је 1758. године. Тада је преко Кијева дошло укупно 942 лица, од чега су 432 били мушкарци, а 510 жене и малољетна дјеца. Од тог броја у канцеларију Војне колегије у Москви, за црногорски ескадрон, упућено је 207 лица, а остали су, сходно сенатском указу а и по својој жељи, упућени у Нову Србију (688 лица), односно Славеносрбију (свега њих 17). Од укупног броја пристиглих у 1758. години 36 особа је умрло.³¹

Године 1759. било је свега 135 исељеника, од чега је мушкараца било 45, а жена и дјеце 90.³²

III

И поред слабих резултата на пресељавању Црногораца, по доласку у Русију, владика Василије је развио врло живу политичку дјелатност. Она се, међутим, одвијала у нешто измијењеним околностима у односу на вријеме његове прве мисије. Тада су у Русији мало знали о Црној Гори и практично били заведени Васили-

³⁰ Како наводи Љубивоје Церовић, Црногорци незадовољни условима живота у Оренбургу почели су самоиницијативно да одлазе у Москву, Кијев, Нову Србију или да се враћају у Црну Гору. Због тога су одлуком Војне колегије сви повучени у Москву, одакле је требало да буду распоређени по руским пуковима. Пошто ништа није учињено на њиховом збрињавању, они су се у августу 1758. побунили. Љ. Церовић, *Срби у Украјини*, 116–117.

³¹ Марко Драговић *Митрополитъ черногорскій Василиј Петровичъ и его сношенія съ Росіей*. С.- Петербургъ 1882, 47–48.

³² Исто.

јевим «посвећеним историјама». У Петрограду су у међувремену, на основу информација прикупљених од стране Правитељства, о Црној Гори формирали слику сасвим другачију од оне какву је првобитно настојао створити владика Василије. Осим тога, Василијев неуспјех у погледу пресељавања Црногораца, односно покушаји «довлачења Срба из других крајева под видом Црногораца», још више су поколебали вјеру у истинитост владичиних казивања.³³ Најтежи ударац политичком раду владике Василија нанијели су, ипак, чланови његове мисије. Пресудан у том погледу био је његов сукоб са Шаровићем, односно Теодосијем Мркојевићем.

Промјена у расположењу руских званичника и извјесна уздржаност која се према Василијевим обраћањима испољавала нису поколебале црногорског владика нити умањиле његову одлучност у залагању за интересе Црне Горе. Писао је многа писма високим политичким личностима: вицекањцелару М. И. Воронцову (29. марта, 9, 17. и 18. маја), фелдмаршалу П. И. Сукалову (11. и 17. маја), Светом синоду (2. априла), Колегији иностраних дјела (22. априла), руској царици Јелисавети Петровној (17. маја),³⁴ која су била инспирисана протеклим збивањима у Црној Гори. У писменим обраћањима, изношени су и одређени захтјеви руском двору. Већином су то била понављања ранијих тражења: о руском протекторату над Црном Гором, формирању црногорског пука, пружању материјалне помоћи итд. Посебна политичка неодмјереност у погледу поднијетих захтјева испољена је у писму руској царици.³⁵

У својим обраћањима Василије је настојао да објасни разлоге неуспјеха у пресељавању Црногораца у Русију. У извјештају Колегији иностраних дјела из марта 1758. писао је о slabим резултатима рада Јакова Јездимировића на довођењу црногорских породица с аустријске границе. У сличном допису Колегији иностраних дјела од 22. априла/3. маја 1758. изражавао је жаљење што је, не водећи

³³ Ј. Томић, *Митрополит Василије Петровић и мисија пуковника Пучкова у Црној Гори 1759*, Глас СКА ХСIV, 8.

³⁴ *Политические и культурные отношения России...*, 222.

³⁵ Василијеви захтјеви изложени су у 8 тачака. Тражио је материјалну помоћ од педесет хиљада червонца годишње, артиљерију и искусне људе у руковању њом, инжењере за злато и сребро како би «могли тражити руде у нашој земљи», а да рудници буду уписани на име царског величанства, штампарију и више мајстора; да се напуљски краљ приволи на савез да би давао и довозио пшеницу за издржавања двије регименте од 20.000 војника разног чина, да Црногорци који су у Русију дошли из угледних кућа добију чинове капетана, поручника, барјактара, подофицира и каплара, да дванаест младића који су дошли на школовање буду примљени у племићки корпус да би научили војне науке и језике (француски, грчки, латински и италијански), а када у свему буду обучени, да се упуте у Црну Гору и на њихово мјесто да се доведе других дванаест о трошку царског величанства. Заузврат је обећавао да ће «од нашег народа упутити у Русију регименту од хиљаду људи и кроз мало времена све крвљу заслужити као и наши преци». Извод из писма објавио је Јован Томић у раду *О Историји Црне Горе црногорског митрополита Василија Петровића*, Годишњица Николе Чулића, књ. 22, Београд 1903, 86–87. Ту је оно публиковано на старој литографији, док је у транскрибованој верзији његов садржај објављен у књизи Г. Станојевића: *Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1760*, 151.

довољну бригу о репутацији својих људи, више пута препоручио мајора Стефана Ивановића Петровића, који је веома неодговорно обављао повјерене му послове. Њега је означавао главним кривцем, за немогућност испуњавања задатака који су му наложени на пресељавању Црногораца у Русију. И мада је покушао да пронађе оправдање за неуспјех на пресељавању Црногораца, владика Василије није порицао да су остварени резултати били испод очекиваних. Но, и поред тога није одустајао од идеје о формирању црногорског пука, коју је и даље, мада са све слабијом аргументацијом, износио у обраћањима надлежним државним личностима.

На његове молбе по овом питању одговорено је рескриптима са конференција одржаних при царском двору 18/29. маја и 1/13. јуна 1758. У вези са жељом да се од досељених Црногораца формира посебан хусарски пук, који би се назвао црногорским, скренута је пажња на недавну одлуку Сената којом је наређено да се оснује посебан хусарски ескадрон, а да се пук формира и назове црногорским када буде довољно Црногораца. Иако одговор није био негативан, даљи слијед догађаја искључио је могућност већег досељавања из Црне Горе, па тиме одредио и судбину пука.

Само неколико мјесеци касније због погоршања односа између Русије и Турске 6/17. октобра 1758. издат је рескрипт којим је уведена забрана пресељења Црногораца ради ступања у војну службу и насељавања у Руској империји. Колегији иностраних дјела наређено је да се Пучков, односно Црногорска комисија, повуче и да се прекине пресељавање Црногораца и других «отоманској порти потчињених народа».³⁶

Послије тога је знатно мањи број Црногораца и становника сусједних области наставио са пресељавањем у Русију. Према подацима из литературе, у Новој Србији је од већ досељених Срба и Црногораца ипак био састављен пук који је назван црногорским. Међутим, именовање за начелника тог пука генерал-поручника Јована Хорвата изазвало је незадовољство исељеника. За Црногорце и Србе који су били у саставу пука било је увредљиво да им он командује. Одбијајући да извршавају његова наређења тражили су да се за начелника постави неки од њихових официра или пак један руски официр. Пошто овом захтјеву није удовољено избили су нереди. На њиховом смиривању интервенисао је владика Василије, који је због тога путовао у Москву. То ипак није зауставило незадовољне Црногорце да напусте пук који је убрзо након тога расформиран.³⁷ У прољеће 1759. од досељених Македонаца и Бугара, којима су прикључени и Црногорци, формиран је бугарски пук, а за команданта постављен Симеон Пишчевић.

Али, мада су се послови на пресељавању Црногораца у Русију на којима се ангажовао владика Василије одвијали уз бројне тешкоће, читава та акција је повољно утицала на пресељенички замах у сусједним областима, конкретно на сеобу

³⁶ *Политические и культурные отношения России...*, 233–234.

³⁷ Црногорци незадовољни поступцима генерала Хорвата који су напустили Нову Србију населили су се на ријеци Бахмуту, притоци Сјеверног Донца, и тамо основали насеље Црна Гора (Черногоривка), које је 1961. постало дио насеља Јама. Видјети: Љ. Церовић, *Срби у Украјини*, 178.

Срба из Далмације.³⁸ Ово питање помињемо у контексту нашег излагања, апострофирајући везу која између једног и другог пресељења постоји. Ријеч је, наиме, о томе да је потреба пресељења Далматинаца у Русију, као начин очувања вјере и националног идентитета, путем цркве и свештенства, релативно широко била распрострањена и наилазила на бројне искрене присталице. Међутим, због политике млетачких власти она се није могла реализовати, па је пресељавање Црногораца у Русију у другој половини XVIII вијека искоришћено и за дјелимично остваривање тога циља. Неколико докумената из Архива спољних послова Русије о томе пружају веома детаљне податке.³⁹

Коњички наредник Игњатије Концаревич и каплар Иван Станчевич на словима око пресељавања Далматинаца ангажовани су по указу руске царице из маја 1758. године. Сходно царској наредби, они су отишли у Трст ради довођења у Русију породица осталих у Црној Гори и, како у извјештају стоји, «наших пријатеља». Иако су били «природни» Далматинци, Црногорцима су се звали ради слободног пролаза кроз цесарске земље. Према истом извјештају до 24. октобра/4. новембра 1758, Концаревич је довео 44 Далматинца, оба пола, а Станчевич 34, што укупно износи 78 људи. То, свакако, не морају да буду коначни подаци о броју пресељених Далматинаца током акције пресељавања Црногораца у Русију почетком друге половине XVIII вијека.

IV

Што се, пак, тиче судбине осталих захтјева које је владика Василије покренуо током своје друге мисије Петрограду, и поред испољеног нерасположења и уздржа-

³⁸ У сеоби Срба из Далмације 1758. значајну улогу је одиграо митрополит далматинско-бокоцоторски Симеон Кончаревић. О пресељењу Срба у Русију које је он уз помоћ свог сина Игњатија организовао писано је у нашој литератури, посебно на основу италијанске и домаће архивске грађе. Међутим, богати архивски материјали који бацају доста свјетлости на ову тему налазе се и у Архиву спољних послова Руске империје.

³⁹ Међу њима посебно истичемо два који већ по наслову говоре о значају за наведену тему. То су: *Списак Далматинаца који су под црногорским именом ради одласка у руску службу од стране колешког савјетника Пучкова предати коњичком нареднику Игњатију Кончаревићу и каплару Ивану Станчевићу*, као и *Поименични списак Далматинаца са личним подацима и подацима о мјесту рођења који су под именом Црногорци дошли у Кијев и примљени у службу и поданство њеног императорског величанства Јелисавете Петровне*. Ови документи су веома значајни не само у тематском смислу већ и због чињенице да имају статистички карактер, тј. да по различитим параметрима нуде табеларан приказ података о Далматинцима који су се под црногорским именом селили у Русију. Информације које садрже су бројне: почев од мјеста рођења, старосне доби, пола, врсте занимања пресељеника, брачног стања, па до тога колико су времена провели у карантину, колико их је и када помрло, колико дана је прошло од доласка у Трст до смрти, колико је новца потрошено на даће, а колико на сахране итд. За већину пресељеника се каже да су венецијанскога владенија, ведомства, тј. начелства или управе: задарске, шибенске, книнске, вакупске, карловачке, петровецке или вуковарске, а да долазе из села Смоковиче, Кистање, Крајина, Лушах, Братишковци, Мокро Поље, Арвеник, Доброт, Лусац, Бенковац, Жичара, Медвед, Вилић, Голубић, Петрово Поље, Смољани итд. АВПРИ, ф. Снопения России с Сербией и Славонией, д. 2, л. 136–141.

ности у погледу његових бројних обраћања, руски двор је према њима ипак заузео релативно благонаклон став. Царским указом од 18/29. маја 1758. црногорским депутатима су додијељене златне медаље и одобрено 1.000 златника са ликом руске царице за црногорски народ. У вези са траженим руским протекторатом, митрополит Василије и остали Црногорци су обавијештени да би сада свако озваничавање тога могло изазвати непотребан публицитет и лоше посљедице. Због тога се та ствар остављала за будућа боља времена. Као знак посебне милости, била је одлука о награђивању црногорских главара медаљама и новчаним средствима.⁴⁰

Црногорски митрополит није био задовољан оним што је по претходном царском указу било одобрено Црној Гори. Због тога је у даљим писменим обраћањима износио нове или обнављао већ раније изнесене захтјеве. Осим пријема црногорског народа у руско поданство тражена је, ради установљења «доброг поретка за црногорски народ», годишња помоћ од 15.000 рубаља. Поред тога, испостављен је захтјев да неко буде послан из Русије ради сталног боравка у резиденцији на Цетињу. Поводом свих изнијетих вланичиних захтјева у виду рескрипта сачињен је одговор датиран 1/12. јуна 1758. године, који је, према записнику Колегије иностраних дјела, црногорском изасланству саопштен 15/26. јула 1758.⁴¹

Њен садржај који се односи на формирање црногорског пука и обустављање пресељавања већ смо саопштили. Што се осталих одлука тиче најзначајнија је била она о пружању помоћи «црногорском општеству» од 15.000 рубаља за 1760. годину. Новац је «нарочитом особом» требало да буде послан у Црну Гору. Упућивање оваквог изасланика није значило прихватање црногорске молбе да се у Црну Гору пошаље било ко ради сталног боравка у «цетињској резиденцији». Ипак, слање «посебног изасланика» имало је значај са становишта реализације одлуке о одашиљању одобрених средстава и прикупљању одговарајућих информација о Црној Гори. Такође је Светом синоду наложено да, сходно грамату императора Петра Великог, изда уобичајену новчану помоћ за пут, као и тражену ризницу са свим предметима припадајућим црквеној служби, архијерејским украсима и потребним књигама.⁴² Садржај претходне одлуке потврђен је указом Јелисавете Петровне Колегији иностраних дјела од 6/17. октобра 1758.⁴³ Одобрена годишња помоћ од 15.000 рубаља, заједно с граматом коју је потписао вицеканцелар, упућена је у Црну Гору посредством савјетника С. Ј. Пучкова.

Руском изасланику је било наложено да тамошњим управитељима да усмене сугестије и охрабри их да ће износ наведене помоћи бити уплаћиван и наредних година ако се запази да црногорски народ правилно користи ту «дарежљиву награду». Новац је требало да буде утрошен за «учвршћење унутрашњег доброг поретка и јединства», снабдијевање потребним војним оруђем и, што је сматрано нарочито важним, за увођење «нужне уређености и добре дисциплине» у Црној

⁴⁰ *Политические и культурные отношения России...*, 221. М. Драговић, *Материјал за историју Црне Горе*, 25; Ј. Томић, *Митрополит Василије Петровић и мисија пуковника Пучкова у Црној Гори 1759*, 14.

⁴¹ *Политические и культурные отношения России...*, 225.

⁴² Исто, 225.

⁴³ Исто, 234.

Гори. Иако у инструкцијама није ништа конкретно речено о форми органа јавне власти, њихова суштина је јасно назначена упућивањем на савладавање племенске расцјепканости, обезбјеђење јединства и доброг поретка.

Издавањем наведеног указа у значајној мјери су елиминисани разлози даљег Василијевог боравка у Русији. Осим тога што се питање црногорског пука више није могло покретати, морале су бити прекинуте и све друге акције које је Василије водио, посебно она око пресељавања Црногораца у Русију. Митрополит црногорско-приморски није могао истицати ни неке посебне захтјеве за новчану помоћ Црној Гори, с обзиром на то да је одобрених 15.000 рубаља за 1760, уз претпоставку задовољавајућег извјештаја Пучкова о њиховом утрошку, отварало могућност за даље редовне годишње субвенције. Уз оно што је Свети синод претходно одобрио у новцу, црквеним предметима, књигама Цетињском манастиру, црногорском народу и Василију лично – није се могло очекивати да након доношења царске грамате на политичком или било ком другом плану владика Василије оствари икакав нови успјех. Шта-више, имајући у виду међусобне интриге и обрачуне који су до највеће мјере понизили црногорско изасланство и били непријатни за руски двор, а затим неуспјех у масовнијем пресељавању Црногораца и њихово непримјерено понашање по доласку у Русију, могло би се рећи да су руски званичници показали више разумијевања за потребе Црне Горе него што се то, с обзиром на све поменуто, могло очекивати.

О владичином повратку у земљу постоје различите верзије: од тога да је остао сам у Петрограду, настављајући с покушајима да испослуже «још неке видове помоћи» послје одласка Вукотића, Пламенца и Ђурашковића, до тврдње, коју заступа Г. Станојевић на основу *Мемоара* Симеона Пишчевића, да је владика Василије протјеран из Русије. Одлука о наводном протјеривању реализована је на захтјев Синода, па је 27. марта/7. априла 1759. кијевски губернатор извјестио Московску синодску канцеларију да је њено наређење извршено.⁴⁴

Материјали који су нама били доступни о томе говоре другачије. Владика Василије је у септембру 1758. још увијек «добро сарађивао» с руским властима. Због конфликта изазваног понашањем исељених Црногораца према локалном становништву у Самари, који су, осим тога, одбили да без његовог присуства положе заклетву неопходну да би ступили у руску службу, Конференција при императорском двору о свему је 11/22. септембра обавијестила митрополита Василија.⁴⁵ Због сличне непослушности Црногораца који су се налазили у Москви, о чему смо говорили раније, као и недоличног понашања малољетних Црногораца који су се налазили у Кадетском пјешадијском корпусу, Колегија иностраних дјела издала је наређење да се тамо пошаље митрополит Василије Петровић и да му се да новац потребан за пут.⁴⁶ Иако су почетком децембра 1758. међу новопридошлим Црногорцима у Кијеву Стеван Шаровић и Теодосије Мркојевић ширили вијести да је црногорски митрополит прогнан у Сибир, а народ који је дошао у Русију одведен на робију у разна гранична мјеста,⁴⁷ Василије је и јануара 1759. боравио у Петрограду. Штави-

⁴⁴ Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба 1740–1766*, 57.

⁴⁵ АВПРИ, ф. Сношения России с Сербией 1758, д. 6, л. 148.

⁴⁶ Исто, л. 415.

⁴⁷ Исто, л. 473.

ше, 24. јануара/4. фебруара 1759. посебном забиљешком у име канцелара обавијештен је о тајној мисији С. Ј. Пучкова у Црној Гори и замољен, будући да је упознат с наклоношћу њеног императорског величанства према «његовом општеству», да лично допринесе «подстицању ревности према руској држави» не обавјештавајући никога о одобреној помоћи и предстојећој мисији Пучкова.⁴⁸

Након овог обавјештења, 12/23. фебруара 1759. Василије се обратио Колегији иностраних дјела захтјевом да се њему и члановима његове свите издају путне исправе и новац ради одласка из Русије за Црну Гору.⁴⁹ Почетком марта Василије је стигао у Москву, одакле се писмима (од 8/19. марта 1759) обраћа грофу М. И. Воронцову. У једном од писама, осим што је захвалио на милостивом старању и молио да «општи наши» и његови лични интереси не буду заборављени, обавјештавао је да ће тих дана отићи из Москве и да се нигдје неће задржавати до Беча.

Василије је крајем маја дошао у Беч.⁵⁰ У писму М. И. Воронцову од 30. маја/10. јуна 1759. извјештава о љубазном дочеку код грофа Кајзерлинга. У млетачком посланству добио је пасош Републике за одлазак у Црну Гору, па је «пређашња љубав» опет успостављена.

Из Беча је владика Василије отпутовао за Трст, гдје су му се придружили Стефан Јустинович Пучков и један руски инжењер, који је требало да обави конкретне послове ради утврђивања рудног богатства Црне Горе и прикупи одговарајуће податке за њен картографски опис. Наведена група је из Трста кренула за Црну Гору и 9. августа 1759. пристала уз обалу у близини Будве. Како је о свом доласку с руским официром Василије већ био обавијестио Црногорце и Приморце, приређен им је срдчан дочек уз пуцање пушака и громогласне узвике.

* * *

Тако је окончана друга мисија владике Василија у Петрограду. Као и прва и ова је била усмјерена ка политичкој индивидуализацији Црне Горе, мада су кораци чињени у том правцу овога пута наилазили на осјетно слабије интересовање руских званичника. И послови пресељавања Црногораца у Русију, којима је током обију мисија посвећивана велика пажња, настојали су се укључити у такав политички пројект црногорског митрополита али су резултати остварени на том плану били сувише мали да би ојачали његов политички ауторитет на руском двору. У основи, иза цјелокупног пројекта, стајала је руска влада без чије помоћи се ни остварени ниво пресељавања Црногораца у Русију не би могао реализовати. Иако ни на црногорској ни на руској страни пресељењем нису постигнути очекивани резултати оно је ипак било значајно јер је довело до продубљавања међусобних веза, бољег по-

⁴⁸ АВПРИ, ф. Сношения России с Сербией 1759, д. 6, л. 493.

⁴⁹ Исто, л. 304. Као чланови свите у захтјеву су наведени «братанци» капетани Никола и Иван Петровић и «рођаци» Иван Кастјурин и Мирко Тановић.

⁵⁰ По одласку из Кијева, на путу за Беч, на пољској граници дошло је до инцидента између свите митрополита Василија и пољских племића, посебно Антонија Питковског. Том приликом члановима митрополитове пратње одузето је оружје (сабље). АВПРИ, ф. Сношения России с Черногорией 1759, д. 6, л. 54, ф. Сношения России с Сербией 1759, д. 6, л. 547.

знавања црногорских прилика на руском двору, као и до нових облика дјеловања руске владе према Црној Гори, а тиме и до даљег јачања руског утицаја на њен спољни и унутрашњи живот.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

У раду аутор разматра пресељавање Црногораца у Русију, које је предметом политиких разговора постало приликом прве посјете владике Василија Санкт Петербургу 1752–1753, а много наглашеније током његове друге мисије на руском двору 1757–1758. У тексту су објашњени мотиви који су руководили црногорску и руску страну да приступе реализацији овог пројекта.

Описан је и сам ток пресељавања, услови под којима се оно обављало, као и судбина црногорских породица по доласку у Русију. На основу презентираних фактографских података, до којих је аутор дошао коришћењем руске архивске грађе, може се стећи увид у укупне резултате пресељавања и разлоге због којих се читав тај пројекат може оцијенити неуспјелим. Иако су резултати пресељавања били слаби, оно је било веома значајно јер је довело до продубљивања међусобних веза, као и до нових облика дјеловања руске владе према Црној Гори.

*

In this paper the author deals with the migration of Montenegrins to Russia that became the topic of political talks when bishop Vasilije visited St. Petersburg for the first time in 1752–1753, but it was even more stressed when he visited the Russian court for the second time in 1757–58. The paper explains the motives that made both the Russian and the Montenegrin side commence with the implementation of this project.

The conditions and the very course of the migration have also been described, as well as the destiny of Montenegrin families after their arrival to Russia. Based on the presented factual data, which the author collected from the Russian archive material, one may get a review of the overall migration results and the reasons due to which this project may be evaluated as unsuccessful. Though the migration results were poor, it was very significant as it led to stronger mutual links, as well as new forms of influence of the Russian authorities on Montenegro.